

EKSKURSIJOS APIBRĖŽTIS: SĄVOKŲ „LANKYMAS“ IR „SPECIALI INFORMACIJA“ ESMĖ

Judita Stulpinaitė

Šiaulių valstybinė kolegija
Lietuva

Anotacija

Lietuvoje stokojama aiškos, argumentuotos ekskursijų rengimo ir vedimo metodikos: leidiniuose ir publikacijose teikiamos metodinės nuostatos nėra konceptualios ar bent nuoseklios, tik įvardijami atskiri ekskursijos požymiai. Kelis dešimtmečius nekintantys teiginiai apie ekskursijų rengimą ir vedimą neaptaria, koks turėtų būti šiuolaikiškos ekskursijos turinys. Gido vedama ekskursija gali sudaryti tokią pažinimo aplinką, kuri leistų ekskursantams pamatyti, pajusti, suvokti tikrąsias lankomųjų vietų vertybes, ne visada išreikštas akivaizdžiais objektais. Ekskursija paprastą vietovės lankymą paverčia galimybe ekskursantams įgyti naujų žinių, patirti naują vietovės vaizdinį. Ekskursinės metodikos požiūriu labai svarbu, kad lankymas būtų suvokiamas kaip vietovės objektų pamatymas ir tyrinėjimas, kaip metodiškai organizuotas stebėjimas, kai gidas išskiria iš aplinkos ir rodo temos plėtojimui atrinktus objektus jų natūralioje aplinkoje.

Taisyklingas ekskursijos turinys atskleidžia lankomosios vietos paveldo, aplinkos, reiškinių, atskirų objektų ir jų derinių pažintinį turinį, parodo jų vertingumą. Tinkamai parengta ir taisyklingai realizuota speciali informacija – tai teksto perteikimui organizuojama ekskursantų ir gido bendra pažintinė veikla: objektai rodomi ir aiškinami, teikiami nurodymai stebėti aplinką ir detales; siekiama perteikti pagrindinę mintį apie objektų derinio savybes, skatinami emociniai išgyvenimai, formuojamas įsimintinas vaizdinys. Gerai parengta speciali informacija yra vaizdinga priemonė parodyti ir leisti ekskursantams pamatyti, suvokti, kaip, kokiomis sąlygomis, dėl kokių veiksmų susiformavo vietovės paveldo visuma, meninė objektų išraiška, kaip įgyta kultūrinė pažintinė vertė. Ekskursija – tai sudaryta aktyvaus kultūros vertybių perėmimo prielaida ir aplinka, skirta ekskursantui patirti tikrąsias lankomųjų vietų vertybes, atsispirti unifikuotam turistiniam vartojimui.

Ekskursija yra populiarus būdas pažinti visuomenės gyvenimą ir paveldą, tačiau yra akivaizdūs ekskursijos metodikos probleminiai aspektai: nuostatų konservatyvumas, koncepcijos nebuvimas, neišplėtotą apibrėžtis. Straipsnyje nagrinėjama sąvokų „lankymas“ ir „speciali informacija“ metodinė esmė, pabrėžiamas specialios informacijos vaidmuo atskleidžiant vietovių istorinius ir kultūrinius savitumus, stiprinant patrauklų turistinį įvaizdį.

Reikšminiai žodžiai: ekskursija, metodika, speciali informacija.

Įvadas

Turistinių vietovių išskirtinumą, įvaizdį kuria ne atskiri turizmo specialistai ar pavienės įmonės. Turistų, apsistojančių bent vienai nakčiai tam tikroje vietovėje, keliautojų priėmimui rengiasi administracinės vietovės, kurdamos turizmo infrastruktūrą, informacinę sistemą, patogumus, pritaikydamos išteklius lankymui, inicijuodamos paslaugų parengimą ir kt. Sociologai pripažįsta, kad turizmą skatina tai, kas „įprasta ir neįprasta, statiška ir mobili, individualu ir kolektyviška“ (Уппи, 2005; Покровский, Черняева, 2009; Büscher, Urry, Witchger, 2011). Tuo pačiu metu jie įžvelgia reiškinius, niveliuojančius ribas tarp kasdienių gyvenimo įvykių ir turizmo. Dėl to iškylantis identiškas kitoms turizmo vietovėms „prekinis“ įvaizdis, pabrėžiantis teikiamos lankymui vietovės kurią nors savybę – romantiškumą, žiūroviškumą, darną su gamta ar kt. – turi grėsmės apriboti individualią, nepriklausomą, nešališką turistinę patirtį. Organizutas ar individualus turisto keliavimas atrandant tai, kas nauja, išbandant save, išgyvenant autentiškumą už įprastinės aplinkos ribų atsitrenkia į priešingą reiškinį: turistams lankyti siūlomos vietovės yra kuriamos, keičiamos, vizualizuojamos vardan estetiškumo, fotogeniškumo. Turistinė vietovė, išryškinanti savybes, už kurių būna sudėtinga įžvelgti vietovės prigimtį, istorinę, kultūrinę esmę, apibūdinama menkinamuoju terminu „identikit destination“ – atpažįstama vienodume, tipinė, supanašėjusi, identiška, tapati kitoms lankomoji vieta (Lomine, Edmunds, 2007, p. 98; Cooper, Hall, 2008, p. 48). Ekskursija yra pajėgi sušvelninti tariamą išteklių visumos ar atskirų objektų, vietovės įvaizdžio ir realybės reiškinių vienodumą, nepatrauklumą, sukurti žinių apie lankomąją vietą naują vertę aiškinant, palyginant, išskiriant savitumus ir perteikiant juos vienos dienos lankytojams – ekskursantams.

Turizmo studijų programose formuojant turizmo specialistų gebėjimus rengti ir teikti įvairias turizmo paslaugas, siekiant perteikti ekskursijos, kaip gido teikiamos turistų informavimo paslaugos, teorinius pagrindus, susiduriama su **problema** – nelabai sistemiška, menkai

išplėtotą ekskursinę metodiką lietuvių kalba tarsi apriboja ekskursijos potencialą tarpininkauti turistinei vietai atskleidžiant ne tik sukurtąjį, iškeltąjį įvaizdį, bet ir parodant prigimtines, patraukiančias autentiškumą savybes. Teoriniuose šaltiniuose ir dokumentuose galima išskirti tik formalius išorinius ekskursijos požymius: teisinius – įvardijamas tik apibrėžimas ir gido darbo forma (individuali ekonominė veikla); profesinio tinkamumo – pasirengimas kursuose, kuriuos pabaigus nebevykdoma gido darbo metodinė stebėsena; funkcinius – gidas tik „užsakomas“, nevertinant jo teikiamų paslaugų turinio; profesinės aprėpties – daugeliu atvejų gidas aptarnauja tik organizuotas turistų grupes. Tenka ieškoti atsakymo, ar šiuo metu egzistuojančiose teorinėse ir teisinėse nuostatose yra potencialo plėtoti ekskursinę metodiką, kad ji atitiktų šių dienų turistinių vietovių poreikius atskleisti savo išskirtinumą, formuoti ilgalaikį teigiamą įvaizdį, lemti turistų grįžtamumą? Imant **tyrimo objektu** ekskursijos apibrėžties turinį, keliamas **tikslas** įžvelgti plėtotinus ekskursijos teorinės apibrėžties dėmenis. Formuluojami **uždaviniai**: apžvelgti ekskursijų metodikos probleminius aspektus, aptarti vietovės lankymo ekskursijos metu esmę, išskirti veiksnus, lemiančius specialios informacijos ekskursijoje turinį. Tikslas ir uždavinių siekiama taikant analizės ir diskurso **metodus**.

Ekskursijų metodikos kliuviniai

Sudedant turizmo vietovės siekį pritraukti šiuolaikinius turistus ir ekskursijos reiškinys: reglamentavimą, metodiką, gido profesiją, tiksliau – jų menką išplėtojamą Lietuvos turizmo sektoriuje, lengva įžvelgti prieštaravimus ir nesutapimus, keliančius abejonių, ar esamas ekskursijos traktavimas padeda išreikšti turistams patrauklius lankomųjų vietų savitumus. Praktiniai pavyzdžiai rodytų ekskursijos paslaugos gyvybingumą: ji papildo įvairias turistų ir keliautojų aptarnavimo programas, organizuotas turistines keliones, yra pajėgi būti savarankiškas pažintinis renginys atvykstantiems ir vietiniams turistams.

Vienas ekskursijos ir turizmo vietovės poreikių nesutapimas yra tas, kad ekskursija Lietuvoje konstruojama pagal Rusijoje prieš kelis dešimtmečius susistemintą ekskursinę metodiką („экскурсионное дело“, „экскурсоведение“; Емельянов, 1977, 1981, 1986, 1989; Организация и содержание методической работы в экскурсионном учреждении, 1985; Организация учебно-воспитательного процесса на курсах по переподготовке и подготовке экскурсоводов, 1989; Юдина, 1990, 1998; ir kt.), kurią 1930 m. suformulavo Raikovas ir šiuo metu *vis dar* palaiko rusų turizmo teoretikai Jemeljanovas (2007), Išekova (2006), Jagodovskaja (2007), Sedova (2004), Chuskonen, Glušanokas (2006), Baranovas, Bisko (2012) ir kt. Taigi akivaizdžiai prasilenkia šių dienų turizmo socialinė aplinka ir sunkiai suprantamas prisirišimas prie pasenusių ekskursijos teorinių pagrindų.

Lietuvoje epizodiškos mokslinės publikacijos apie ekskursijos edukacinę esmę, gido profesiją ir gidų rengimą (Garalis, Švagždienė, Lesionienė, 2008; Stulpinaitė, Vveinhardt, 2006a, 2006b), ekskursijos vaidmens kaitą (Bocytė-Garbačiauskienė, Stulpinaitė, 2006) nesukuria terpės diskusijoms apie esminius ekskursijos sampratos, metodikos pokyčius. Metodiniai darbai (Metodinės rekomendacijos apie ekskursijas-4, 1990; Barauskaitė, 2008, 2012; Prakapienė, Prakapas, 2010, 2012) atkartoja anksčiau paminėtą metodiką ir neišplėtoja ar bent kritiškai neperžvelgia ekskursijos parametru: paslauga, trukmė, objektai, vietovės, tikslas, maršrutas, gidas, lankymasis, kurie teisiniuose dokumentuose tik įvardijami kaip ekskursijos skiriamieji bruožai (Gidų profesinės kvalifikacijos reikalavimai ir pažymėjimų išdavimo tvarkos aprašas, 2011; Lietuvos Respublikos turizmo įstatymas, 2011). Taigi nekeliami klausimai dėl ekskursijos turinio, formos, paskirties, ji nenagrinėjama kaip turizmo verslo reiškinys, nors deklaruojama, kad ekskursija yra paslauga, susijusi su tam tikrų vietovių ir objektų lankymu.

Kitas nesutapimas išryškėja tarp įvardijamų ekskursijos funkcijų ir tas funkcijas turinčio realizuoti gido. Dauguma nagrinėtų šaltinių nurodo, kad ekskursija yra svarbi pažinimo ir visuomenės kultūros vertybių bei tradicijų perdavimo forma – jai priskiriamos švietimo, lavinimo, savišvietos, žmogaus interesų formavimo, dvasinių poreikių tenkinimo, kultūrinio laisvalaikio organizavimo funkcijos (Stulpinaitė, Vveinhardt, 2006a, 2006b; Vitkienė, 2002; Barauskaitė, 2008, 2012; Prakapienė, Prakapas, 2010, 2012; ir kt.). Tačiau Lietuvoje metodinis vakuumas ir epizodiški reikalavimai gido veiklai sukuria prielaidas, kad lydintis grupę ar pakviestas lankomos vietovės gidas tik savo valiniais sprendimais atrenka galimai svarbius ir rodytinus turistams objektus. Jis, vadovaudamasis savo pasaulėžiūra, sukuria žinutę ar tekstą, kurį perteikia vietovės lankytojams tik savo profesinių gebėjimų galia, dažniausiai – organizuotoms turistų grupėms.

Keliant problemą dėl neišplėtos ekskursijų rengimo ir vedimo metodikos, nagrinėjant Valstybinio turizmo departamento prie Lietuvos Respublikos ūkio ministerijos teikiamą Pavyzdinę gidų rengimo programą (2012), tampa akivaizdus jos archajiškumas – dalykinis turinys nepakito nuo 1998 metų (žr. 1 lentelę).

Gidų rengimo programų dalykinio turinio palyginimas

1998 m. programos redakcija	Val.	Val.	2012 m. programos redakcija
Lietuvos geografija ir lankytinos vietos Lietuvos istorija Architektūros stilių raida Lietuvoje Lietuvos dailės istorija Profesinė etika Retorika Bendrosios psichologijos pagrindai	134	152	Lietuvos geografijos pagrindai, turizmo išteklių apžvalga Lietuvos istorijos pagrindai Pasaulio ir Lietuvos architektūros ir dailės raidos pagrindai Lietuvos kultūros pagrindai Lietuvos turizmo teisės pagrindai ir gido profesinės etikos bei profesinės veiklos aspektai (teisiniai ir komerciniai) Gido komunikacija ir retorika Bendravimo psichologijos pagrindai
Ekskursijų ruošimo ir vedimo metodika ir praktika	100	90	Ekskursijų rengimo ir vedimo metodika

Šaltinis: Pavyzdinė gidų rengimo programa. Valstybės žinios, 2012, Nr. 150-7706 (2012-12-20)

Pavyzdinės gidų programos dalykai išplečia gido būtinų žinių lauką, todėl tarsi pagrįstai perkeliama iš 1998 m. programos. Tačiau nesant išplėtos šiuolaikiškos ekskursijų rengimo ir vedimo metodikos, nevykdant gidų darbo metodinės priežiūros, tenka abejoti, ar vienas vienintelis specialusis dalykas gali suteikti tvirtus profesinius pagrindus gidui. Tenka abejoti, ar gidas turi profesinių privalumų prieš istorijos ar dailės mokytoją, kuris mieste rodo mokiniams įvairius architektūros objektus. Mokytojas yra parengtas taikyti įvairius didaktinius metodus, vargu, ar kuo nors ypatingi specialieji gido gebėjimai gali būti išugdyti kursuose, jeigu nėra bent konceptualios ekskursijos apibrėžties.

Ekskursijos sąvokos apibrėžtį skelbia Lietuvos Respublikos turizmo įstatymas (2015 m. suvestinė redakcija): „objektų ar vietovių lankymas pagal nustatytą maršrutą, kai dalyvauja gidas, [...] kuris ekskursijų metu suteikia specialią informaciją apie lankomus muziejus, meno galerijas, gamtos, kultūros, mokslo, parodų ar kitus objektus arba vietas“. Apibrėžtyje greta lengvai suvokiamų žodžių (pavyzdžiui, objektas, vietovė, gidas, maršrutas, muziejus ir kt.) yra dėmenys „lankymas“ ir „speciali informacija“. Jų reikšmė neatskleista nei teisiniuose, nei nagrinėtuose teoriniuose šaltiniuose, nors kaip tik jų sąveika – specialiu būdu informuoti lankantis – yra svarbi nustatant ekskursijos turinio ir ekskursijos vedimo parametrus. Tenka prisiminti, kad šiuo metu Lietuvoje taikomos metodinės nuostatos susiformavo prieš kelis dešimtmečius ir kitomis socialinėmis bei turizmo veiklos sąlygomis. Neabejotinai yra svarbu atskleisti šių dienų turizmo situaciją, turistinių vietovių ir jų lankytojų poreikius atitinkančią šių sąvokų esmę, kuri savo ruožtu padėtų suformuoti gido sėkmingai veiklai būtinas kompetencijas.

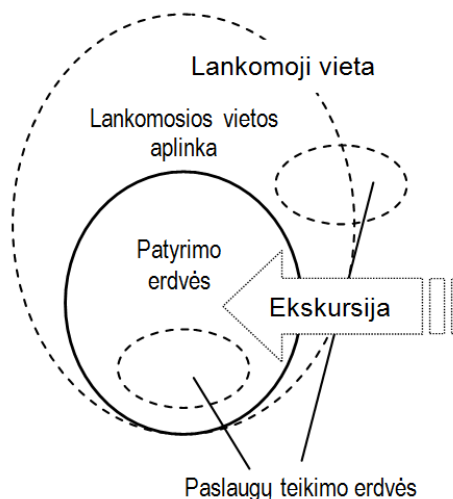
Vietovės lankymo ekskursijos metu esmė

Turistų lankomos teritorijos yra vadinamos įvairiai. Straipsnio problematikos požiūriu tikslinga remtis Andriulienės, Armaitienės, Povilansko, Janulienės, Dulskio (2011, p. 7) turistinės vietovės apibrėžtimi: tokia vietovė atpažįstama dėl fizinių ir administracinių ribų, valdymo ir vadybos priemonėmis sukurtu būdingu įvaizdžio, produktų (paslaugų ir pramogų) pasiūlos. Tačiau būtina išplėtoti sampratą, pabrėžiant, kad turistinei vietovei reikšmingumo suteikia lankytojų buvimas. Tai vienas iš akcentų, leidžiantis tokią teritoriją vadinti lankomąja vieta – kelionių organizatoriams ir turistams patrauklia geografine erdve, į kurią yra keliaujama dėl parengtų įvairių paslaugų ir įdomybių. Žodžiai „lankomoji vieta“ nurodo ir atvykimą, ir buvimą, ir veiklą lankymosi vietoje. Čia apsistojama, ilsimasi, stebima, tyrinėjama ar siekiama kitų turistinių tikslų, t. y. lankymosi metu „vartojama“ tai, kas yra parengta turistams, skatina jų aktyvumą ir išlaidavimą (lankomosios vietos neabejotinai teikiamos turistams ekonominiais sumetimais). Kelionės eigos požiūriu lankomojoje vietoje būna daug lankymosi vietų ir objektų, kurie įprasmina atvykimo į šią vietovę tikslą. Akivaizdu, kad mūsų dienomis ekskursija tam tikroje teritorijoje nebėra izoliuotas vyksmas pats savaime: į pažinimą ekskursijoje be gido, grupės ir objekto įsiveržia lankomosios vietos turizmo vadybos bei rinkodaros specialistų darbo rezultatas – sukurtasis estetizuotas vietovės paveikslas, nebūtinai sutampantis su prigimtiniomis ekskursijai tinkamų objektų savybėmis.

Šių dienų visuomenės mobilumo ypatybė yra ta, kad keliauja ne tik turistai, keliauja daiktai, kultūros, pavaldai, įvaizdžiai; turistų gyvenamosios vietos konstruktai gali keliauti kartu su žmogumi net ir virtualiu, komunikaciniu pavidalu (Уппи, 2005; Покровский, Черняева, 2009; Elliot, Urry, 2010; Büscher, Urry, Witchger, 2011). Potencialų keliautoją jo įprastinėje aplinkoje gali pasiekti kitos vietovės tikslingai sukurtas ir turintis prigimtinių bruožų virtualus pavidalas. Informacinės technologijos, viena, priartina lankomųjų vietų vertybes, antra, motyvuoja keliauti siekiant „patikrinti“, ar deklaruoti virtualūs vaizdiniai atitinka tikrovę. Taigi turisto ir lankymosi vietos sąveika yra svarbi siekiamybė, pagrįsta keliaujančiojo troškimu neabejotinai būti kur nors, „patikrinti“, pamatyti ir pajauti visomis jauslėmis vietas, suvokti, „pasitikrinti“ savo ir lankomosios vietos kultūrinį tapatumą.

Neatsiejamas lankomosios vietos dėmuo yra „turistinio vyksmo vieta“ (angl. *locale*), kuriai būdinga aplinka (angl. *landscapes*), patyrimo erdvės (angl. *experiencescapes*), patogumų (paslaugų) teikimo erdvės (angl. *servicescapes*) (Cooper, Hall, 2008; Покровский, Черняева, 2009). Pirmajame paveiksle perteikta sąveika funkcinių erdvių, kuriose turistai aptarnaujami ir užimami veikla.

Paveikslo dėmenį „patyrimo erdvės“ susiejant su ekskursija, kaip lankomosios vietos pažinimo procesu, lankymąsi ekskursijos metu turėtume vertinti ne tik kaip fizinių kūnų judėjimą erdvėje tarp objektų, bet ir kaip įdiegtojo išankstinio įvaizdžio „patikrinimą“ arba naujo kūrimą. Tokia nuostata leistų lankymosi metu kultūrinės ir istorinės informacijos visumą (kontekstą) paversti ekskursanto patyrimu. Prisimenant, kad ekskursijos samprata susiformavo rusiškosios kultūros aplinkoje, paaiškina, kad, pavyzdžiui, Mamčior (2010), Kasavinas (2007), Martišina (2014), Čmychalo (2012) tvirtina: būtent kontekstualumas yra viena iš pažinimo ir sukurtųjų įvaizdžių „patikrinimo“ sąlygų.

1 pav. Lankomųjų vietų funkcinė sandara

Šaltinis: pritaikyta autorės pagal Cooper, Hall, (2008)

Ekskursijos galia įvaizdinti žinias ir ekskursijos teminę informaciją sietina su J. Gurevičiaus iškeliamu teiginiu, kad „tobulėjimas [žinių] visuomenėje įmanomas tik kuriant metodologijas, kaip žinojimą paversti veiksmu“ (pagal Burauską, 2005). Gido ir ekskursantų bendra veikla lankantis vietovėje yra būdas – ekskursinis metodas (Емельянов, 2007; Ягодовская, 2007) – visuomenės sukaupią žinojimą paversti aktyviu, specialisto tarpininkaujamu žinių visumos, kultūros fenomenų perdavimo ir priėmimo veiksmu, įkūnijant juos objektų deriniuose – temose, išreiškiant turinio pasakojimu ir objektų, kraštovaizdžių, reiškinių rodymu. Taigi lankymas dalyvaujant gidui – tai procesas, apimantis:

- tikslingą judėjimą tarp objektų (sustojimų), link (artyn) objektų, aplink objektus, į objektus, po objektus;
- savaiminį aplinkos stebėjimą – ekskursantai orientuojasi aplinkoje ir vertina turimą įvaizdį;
- metodiškai organizuotą stebėjimą, kai gidas rodo temos plėtojimui atrinktus objektus jų natūralioje aplinkoje, nustatytos trukmės išvykos metu, taikydamas specifinius įvaizdinimo, piešimo žodžiu metodus, derindamas parodymą ir paaiškinimą.

Metodiškas rodymas – tai objekto išskyrimas iš aplinkos ir objekto turinio bei formos ypatumais pagrįsta analizė: gidas teikia nurodymus, kad grupė pamatytų ketinamą nagrinėti ekskursijos objektą natūralioje jo buvimo erdvėje; gidas tam tikra tvarka parodo objekto visumą ir detales, t. y. analizuoja, teikia specialią informaciją. Rodymas ekskursijoje yra derinamas su aiškinimu, pasakojimu, rodoma siekiant perteikti žinias ir skatinti jų įsisavinimą, todėl, anot Thürlemann (2001, p. 144), išskirtina:

- pamatymas – natūrali pamatyto objekto formos ir panašumo pagava akimi;
- atidus stebėjimas – proto veikla, ieškant priemonių nuodugniai pažinti.

Išskiriant objektą iš aplinkos, t. y. sutelkiant ekskursantų dėmesį ir parengiant juos vėlesniam objekto tyrinėjimui, rekomenduojama laikytis nuoseklumo, padėsiančio sukurti tikslią ketinamo rodyti objekto iškarpa iš bendros panoramos (žr. 2 pav.).

Pirminis objekto (aplinkos) apžiūrėjimas – grupė, vedama prie objekto, stebi aplinką; rekomenduojama skirti grupei 2–3 sekundes susivokti.

Objekto išskyrimas iš aplinkos – gidas parengia vieną nuoseklų sakinį, kuriuo siekiama sutelkti ekskursantų dėmesį išsamesnei analizei. Pasakoma:

1) vieta ekskursantų grupės atžvilgiu	5) apimtis, dydis
2) vieta ko nors netipiško atžvilgiu	6) tūris – trijų dimensijų išorės vaizdas
3) spalva, nedetalizuotas spalvų derinys	7) forma – išvaizda, pavidalas, kontūrai
4) medžiaga, danga	8) būdingas tik šiam objektui bruožas

Objekto įvardijimas – tikslus, išsamus, apibūdinantis pavadinimas, pavyzdžiui, objekto tikrinis vardas, sukūrimo laikotarpis, stilius, ypatinga vertė.

2 pav. Ekskursijos objekto išskyrimo iš aplinkos nuoseklumas

Šaltinis: sudaryta autorės

Pabrėžtina, kad išskyrimo ir aplinkos sakinytis turi būti vientisas, neilgas, sklandus, lengvai suvokiamas. Būtina pasirinkti konkrečiam atvejui tinkamiausius sakinio dėmenis, o paskelbiant sakinį panaudoti prasmingus rankų mostus.

Thürlemann (2001, p. 143–145) rašo: „paprastas matymas yra natūralus vyksmas, o atidus stebėjimas yra proto veikla“, todėl po objekto pristatymo einanti išsami jo analizė turi atskleisti kiekvieno objekto visumą, dalis ir detales, jo formos ir turinio esmę. Ekskursantų proto veiklą organizuojanti priemonė – tai gido parengta ir ekskursijos metu perteikta speciali informacija, sukurta įvertinus ekskursijai atrinktų objektų ir lankomosios vietos pažintinės medžiagos visumą.

Specialios informacijos turinio kūrimas

Turistas turi daug galimybių pasyviai (per kelionių, menotyros, kraštotyros knygas), virtualiai (per sukurtuosius turistinius įvaizdžius) pažinti vietovę ar atskirą objektą. Ekskursija, jeigu jos turinys konstruojamas bei teikimo procesas valdomas taisyklingai, laikantis pažinimo dėsnių, paveldo apsaugos ir panaudojimo turizmui interesų, gali pasiūlyti aktyvius ar net interaktyvius objektų (paveldo, aplinkos, reiškinių) lankomojoje vietoje pažinimo būdus, priimtinus ir prieinamus ekskursantams. Taisyklingai konstruojamą specialios informacijos turinį turėtų nulemti supratimas, kad:

- ekskursijoje nuolatos konstruojamos veiklos sąlygos – ji parengiama; vyksta organizuotas judėjimas objektų, vaizdų, reginių natūralioje buvimo vietoje, ekskursinis rodymas ir kt.;

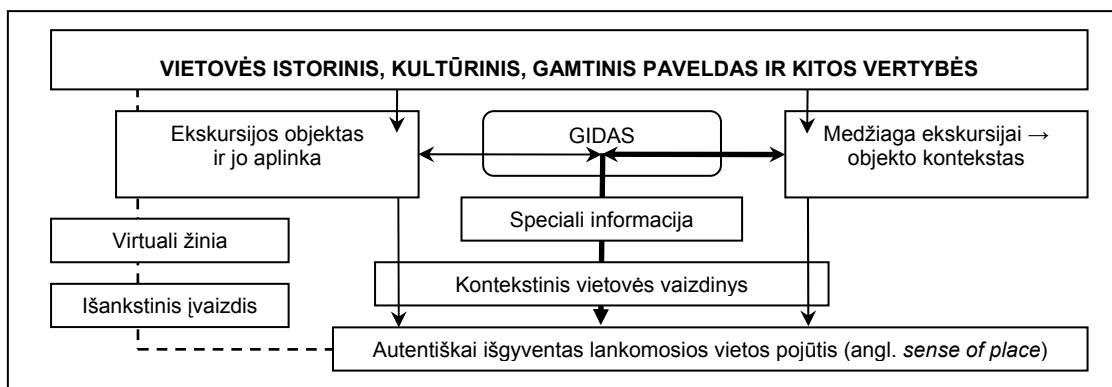
- ekskursijai yra būdingas specifinis aktyvumas – gidas tarpininkauja grupės ir objektų „bendravimui“, sujungdamas rodymą ir aiškinimą, teikdamas nurodymus stebėti ir kt.;

- ekskursijoje skatinamas žinių perdavimas ir priėmimas – gido, objektų, grupės sąveikos rezultatas turi būti toks, kad ekskursijai pasibaigus liktų aiški jos pagrindinė mintis, išgyventas emocinis pakilimas, įsimintas vaizdinys;

- ekskursijoje sukuriami speciali žinių perdavimo struktūra – vedant ekskursiją rodoma ne tik tai, kas akivaizdžiai matoma, bet aiškinama tai, kas nematoma, formuojamos sąvokos, įvaizdinamos žinios, klausiama ir atsakoma.

Šie teiginiai nurodo privalomą gido ir ekskursantų sąveiką. Akivaizdu, kad gidas tarpininkauja ekskursantams ir objektui: vedama prie objekto, jis apeinamas (jeinama), kuriama objekto tyrinėjimo pažinimo aplinka („bendravimas“), siekiama perteikti žinias (ne išmokyti, bet suteikti vaizdinį, pagrindinę mintį), kuriamas bendras žinojimas. Taigi speciali informacija ekskursijoje neturėtų būti tik žinutės. Tai turėtų būti iš anksto parengtas, atitinkantis regimųjų objektų esmę, nukreiptas į emocinę ir vaizdinę turistų (ekskursantų) patirtį, gido tikslingai valdomas aiškinimas. Ekskursija turi potencialo savitais aktyviais metodais perteikti žinias kaip vertybių (paveldas), aplinkos reiškinių (kitos vietovės savybės), ekspertinės įžvalgos (gido pasirengimas), patirties (igyja turistai) derinį.

Lankomosios vietos atžvilgiu toks specialios informacijos traktavimas yra itin svarbus: ne tik akivaizdžiai parodoma ir pamatoma teritorija, bet atskleidžiama, kaip yra sukurti bei funkcionuoja ekskursijai reikšmingi objektai; kas sudaro vietovės fizinę, politinę, kultūrinę ir kitų reiškinių visumą; kokios savybės turi galios pritraukti įvairių poreikių turistus; kurie vietovės bruožai išskiria vietovę iš kitų bei yra prigimtiniai, autentiški patrauklaus įvaizdžio dėmenys ir kt. Todėl yra labai svarbu kritiškai atrinkti medžiagą ekskursijai (specialiai informacijai) ir vertinti jos visumą (žr. 3 pav. išskirtą elementą „Medžiaga ekskursijai → objekto kontekstas“).

3 pav. Objekto kontekstinės medžiagos transformavimas į specialiąją ekskursijos informaciją

Šaltinis: sudaryta autorės

Pabrėžtina, kad objekto prigimtis ir raiška gali būti tinkamai atskleista grupuojant kelių skirtingų šaltinių duomenis pagal griežtą loginę struktūrą: objekto sumanymo istorija; statymo (įrengimo, nutapymo, pasodinimo, surentimo, atidarymo ir pan.) istorija; gyvavimo istorija; kiti įvykiai, reiškiniai, žmonės, susiję su šiuo objektu. Paveiksle parodyta ekskursijai atrinktų objektų kultūrinės, istorinės, kraštotyrinės, menotyrinės ir kt. medžiagos transformacija per gidą į specialiąją informaciją. Ją perteikiant turistams ir sukuriamas kontekstinis lankomosios vietos vaizdinys, autentiškas vietos pojūtis (angl. *sense of place*).

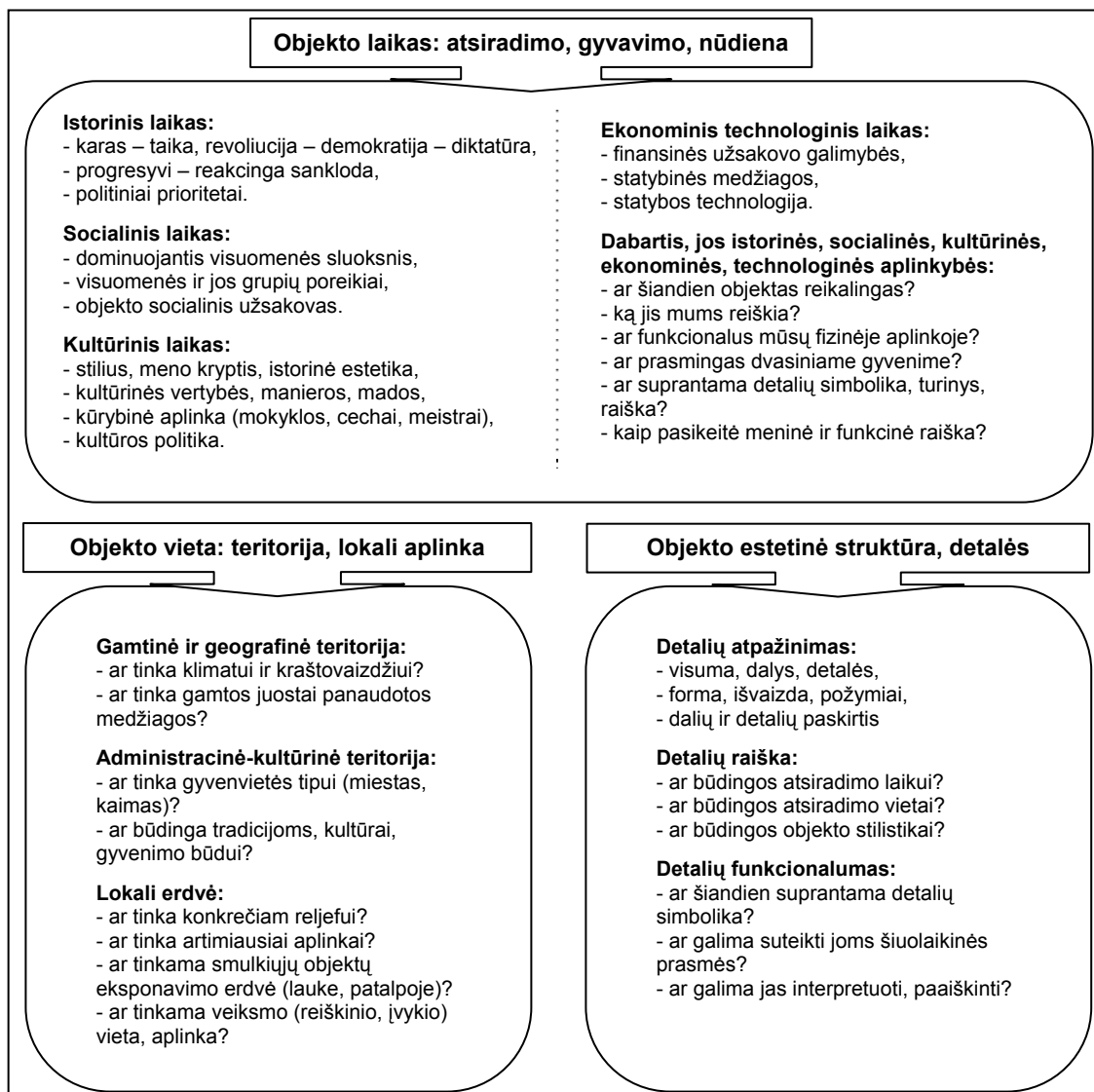
Speciali informacija gali būti suprantama ir kaip ekskursijos metu vizualizuojamas pasakojimas, išplečiantis ekskursijos objekto vaizdą tuo metu, kai objektas yra rodomas. Objektui atskleisti naudojama medžiaga (duomenys, faktai, vertinimai) turi leisti paaiškinti, kodėl jis toks, kodėl toks yra čia, kodėl jis vertingas. Tai turi lemti ne subjektyvus gido apsisprendimas, bet metodiškai išnagrinėti informacijos šaltiniai. Gidui būtina atrasti tapatumą su objektu, išanalizavus jį pagal tokius parametrus: objekto vieta, objekto laikas, objekto detalės (žr. 4 pav.).

Gido ir objekto susitapatinimas leidžia su(si)formuoti pakantumą objektui. Pakantus požiūris į objektą reiškia suvokimą, kad objekto formą ir detales nulėmė jo atsiradimo laikotarpiu svarbios technologijos ir kultūra, kad turinys (istorija, faktai, požiūriai ir kt.) susiformavo per visą gyvavimo laiką ir kt. Gido pakantumas objektui turi derėti su pakantumu ekskursantams, tarp kurių gali būti neišmanėlis ir menininkas, pardavėjas ir menotyrininkas, t. y. įvairių pažiūrų ir poreikių žmonės, turintys visiems bendrą tikslą – pažinti, patirti, išgyventi lankomą vietovę. Gido prievolė yra sugebėti taisyklingai paaiškinti, pavyzdžiui, objekto sukūrimo techniką tokiais žodžiais ir parodant tokius objekto bruožus, kurie įsivaizduojamą ekskursantą neišmanėlį pakylėtų bent iki gido žinių lygio. Aptartuoju būdu veikiantis gidas, lankydamasis vietovėje, teikdamas taisyklingai parengtą specialią informaciją ekskursantams, tampa ne tik atskiro objekto, bet lankomosios vietos savybių objektyviu aiškintoju. Toks gido vaidmuo yra labai svarbus kuriant savitą lankomosios vietos vertę, kuri yra apibrėžiama kaip „vietos pojūtis“ (angl. *sense of place*, pavyzdžiui, Carter, 2001; Cooper, Hall, 2008): autentiškai išgyventas lankomosios vietos patyrimas, subjektyvūs, asmeniniai ir emociniai požiūriai bei santykiai, kilę lankymosi metu. Vietos pojūtis yra tarsi pasekmė reiškinio, kurį turizmo sociologai apibrėžia kaip *the gaze* – turisto žvilgsnis. Apie turisto žvilgsnį, įžvalgumą, įdėmų stebėjimą Pokrovskis, Černiajeva (2009) sako: turisto įžvalga yra socialiai organizuota, sisteminiomis profesionalų pastangomis ne tik nukreipianti stebėjimą, bet ir suteikianti stebėtojų kriterijus emocingai išgyventi objektą ar situaciją, istorijos ir kultūros fenomenus, gyvenimo būdą, kraštovaizdį ir kt., tarsi pernešti ekskursinės aplinkos elementus į kitą – ekskursanto – socialinę aplinką.

Aptartieji specialios informacijos turinio veiksniai sukuria prielaidą tikslinti sąvoką ir vartoti terminą „specialioji informacija“ įvardžiuotine forma, apibrėžiant atskirą turistų informavimo būdą, nurodant gido parengtos ir tam tikru būdu perteikiamos žinių visumos išskirtinumą.

Ekskursijoje išgyventos patirties, suformuoto vietovės vaizdinio ir pagrindinės minties apie jį bei vietovę pernešimas į ekskursanto socialinę aplinką yra geidžiamas lankomųjų vietų rinkodaros rezultatas, pasitarnaujantis vietovės populiarumui ar turistų grįžtamumui. Pabrėžtina, kad šiame straipsnyje buvo aptartas ekskursijos metu teiktinos specialios informacijos turinys, kurio parengimas ir perteikimas lieka gido rankose. Įprastai ekskursiją įgyvendina, t. y. atranka objektus, informaciją ir teikia ekskursijos paslaugą, vietinis gidas, kuris gali būti samdomas aptarnauti ir atvykstančius iš kitų vietovių turistus. Jeigu jis nesamdomas, tai ekskursijos turinį atvykusiems turistams primeta lankomajai vietai nelojalus, su vietovės ištekliais nesusijęs, veikiantis savo nuožiūra ir dažniausiai tenkinantis vartotojiškų klientų poreikius asmuo. Pagal laisvo paslaugų teikimo nuostatą tai atrodytų teisėta ir normalu, jeigu Lietuvoje gidams ir jų vedamoms ekskursijoms būtų keliama formalizuoti veiklos kokybės reikalavimai. Dėl to yra

prasminga atsižvelgti į užsienio šalių praktiką, kai vietovės paveldą ir kitas vertybes eksponuoja išteklių turėtojai (pavyzdžiui, bendruomenė sukuria informacines priemones, aiškinančias gimtosios gyvenvietės istorinį palikimą), įgaliotosios (pavyzdžiui, visuomeninių muziejų darbuotojai parengia ir pristato ekspozicijas patys) ar specialiai sukurtos turizmo išteklių vadybos organizacijos. Verčiant pažodžiui iš anglų kalbos, toks reiškiny yra vadinamas paveldo interpretavimu (angl. *heritage interpretation*, *nature interpretation*; Colquhoun, 2005; Ename Charter, 2008; Ham, Weiler, 2007; Clark, 2008; Interpret Europe, 2012; Veverka, 2009a, 2009b; Visitor interpretation, 2003; Tilden, 1957 ir kt.). Atskleidžiant jo prigimtį ir pasiekiamus rezultatus, derėtų vadinti aiškinamuoju eksponavimu, nes ištekliai, paveldo objektai, kitos vertybės ar tiesiog verti dėmesio objektai pateikiami susipažinti pritaikius įvairias eksponavimo priemones: tekstus, ženklus, vaizdo medžiagą, maketus ir kt., žinoma, ir asmenų pasakojimus ar ekskursijas.

4 pav. Gido ir objekto tapatumo parametrai

Šaltinis: sudaryta autorės

Buzgalinas, Kolganovas (2004) plėtoja mintį, kad žinių ir kultūros gėrybių „vartojimas“ turėtų būti suprantamas kaip „įsisavinimas (įsavinimas)“ ir jis neturi ribų: kultūros pasaulis auga ir plečiasi priklausomai nuo to, kiek jis yra „vartojamas“ – kuo daugiau vartotojų ir kuo daugiau bei intensyviau jie pasiima, tuo labiau šis pasaulis didėja. Gido pastangomis neišreikštosios, nematomos ekskursantams žinios apie vietovių ir žmonių istorinę, socialinę, kultūrinę raidą įtraukia gidą ir ekskursijos dalyvius į neformalų, be prievolės išmokyti ar išmokyti, šviečiamąjį procesą. Ekskursijoje sudaryta vertės kūrimo ir žinių vartojimo aplinka, aktyvus kultūros vertybių perėmimas ir atgaminimas yra prielaida ekskursantui patirti įžvalgą atpažįstant tikrąsias lankomųjų vietų vertybes, atsispirti unifikuotam turistiniam vartojimui.

Išvados

1. Analizuojant šaltinius, aprašančius ar nagrinėjančius ekskursijų reiškinius bei gido darbą, tampa aišku, kad Lietuvoje stokojama aiškos, argumentuotos ekskursijų rengimo ir vedimo metodikos. Lietuviškuose leidiniuose ir publikacijose teikiamos metodinės nuostatos nėra konceptualios ar bent nuoseklios, tik įvardijami atskiri ekskursijos požymiai. Kelis dešimtmečius nekintantys teiginiai apie ekskursijų rengimą ir vedimą iš esmės neaptaria, kaip turėtų būti konstruojamas šiuolaikiškos ekskursijos turinys: išanalizuoti šaltiniai nepateikia argumentų, kaip turėtų būti traktuojami ekskursijos apibrėžties dėmenys „lankymas“ ir „speciali informacija“. Vis dar propaguojamas gido sprendimų pirmumas – gidas rengia ekskursijos turinį ir vietovės lankymo maršrutą savo nuožiūra, nors gidų rengimo programos dalykai tik išplečia žinių aprėptį, bet neformuoja specialiųjų gebėjimų.

2. Turistams patrauklios geografinės erdvės, kur yra parengtų įvairių paslaugų ir įdomybių, kur apsistojama, ilsimasi, stebima, tyrinėjama aplinka, yra vadinamos lankomosiomis vietomis. Tokios vietos siekia sukurti joms priimtina įvaizdį, kuris nebūtinai sutampa su prigimtine istorinio, kultūrinio, gamtinio paveldo, gyvenimo būdo savybėmis. Gido vedama ekskursija gali sudaryti ekskursantams tokią pažinimo aplinką, kuri leistų pamatyti, pajauti, suvokti tikrąsias vietovės vertybes, dažnai nematomas ir nebūtinai išreikštas akivaizdžiais objektais. Ekskursijos vyksmas, procesas lankymąsi paverčia ne tik judėjimu erdvėje tarp objektų, bet ir galimybe ekskursantams įgyti naujų žinių, patirti naują vietovės vaizdinį. Ekskursinės metodikos požiūriu labai svarbu, kad lankymasis būtų suvokiamas: kaip vietovės objektų pamatymas ir tyrinėjimas judant tarp objektų (sustojimų), link (artyn) objektų, aplink objektus, į objektus, po objektus; kaip metodiškai organizuotas stebėjimas, kai gidas išskiria iš aplinkos ir rodo temos plėtojimui atrinktus objektus jų natūralioje aplinkoje, taikydamas specifinius įvaizdinimo, piešimo žodžiu metodus, derindamas rodymą ir paaiškinimą.

3. Ekskursija, kurioje turinys konstruojamas taisyklingai, laikantis pažinimo dėsnių, paveldo apsaugos ir panaudojimo turizmui interesų, priimtinais ir prieinamais ekskursantams būdais, atskleidžia lankomosios vietos paveldo, aplinkos, reiškinių, atskirų objektų ir jų derinių pažintinį turinį, parodo jų istorinį ir kultūrinį vertingumą. Yra sukuriamas ir ekskursantams perteikiamas pasakojimas, derinant jį su objektų rodymu, t. y. teikiant specialią informaciją. Tinkamai parengta ir taisyklingai realizuota tokia informacija nėra tik faktai, duomenys, žinutės. Tai tekstui perteikti organizuojama ekskursantų ir gido bendra pažintinė veikla: objektai rodomi ir aiškinami, teikiami nurodymai stebėti aplinką ir detales; siekiama perteikti pagrindinę mintį apie ekskursijai atrinktų objektų derinio savybes, skatinami emociniai išgyvenimai, formuojamas įsimintinas stebėtų objektų ir jų aplinkos vaizdinys. Lojalaus vietovei gido gerai parengta speciali informacija yra vaizdinga priemonė parodyti ir leisti ekskursantams pamatyti, suvokti, kaip, kokiomis sąlygomis, dėl kokių veiksnių susiformavo vietovės paveldo visuma, meninė objektų išraiška, kaip įgyta kultūrinė pažintinė vertė. Todėl yra labai svarbu kritiškai atrinkti medžiagą ekskursijai, grupuojant kelių skirtingų šaltinių duomenis pagal griežtą loginę struktūrą: objekto sumanymo ir sukūrimo bei gyvavimo istorija, kiti įvykiai, reiškiniai, žmonės, susiję su šiuo objektu. Tokiu būdu bus sukuriamas kontekstinis lankomosios vietos vaizdinys ir ekskursantams perteikiamas autentiškas vietos pojūtis. Ekskursija – sudaryta aktyvaus kultūros vertybių perėmimo prielaida ir aplinka, skirta ekskursantui patirti tikrąsias lankomųjų vietų vertybes, atsispirti unifikuotam turistiniam vartojimui. Įvardytų specialios informacijos požymių visuma nurodo galimybę vartoti įvardžiuotinę formą „specialioji informacija“ ir išskirti ją kaip atskirą turistų informavimo būdą.

DEFINITION OF EXCURSION: THE ESSENCE OF THE CONCEPTS VISIT AND SPECIAL INFORMATION

There is the lack of a clear and reasoned methodology for preparing and conducting excursions: methodological provisions presented in publications are not conceptual or at least consistent, only separate features of the excursion are identified. The statements about preparing and conducting the excursions remaining unchanged for several decades do not discuss what should be the content of modern excursions. The excursion can create the cognitive environment, allowing the excursionists to see, feel and understand the true values of the sights, not always expressed in visual objects. The excursion turns a simple visit to a place into the opportunity for the excursionists to acquire new knowledge and to experience a new construct of the place. In terms of excursion methodology, it is essential that the visit would be seen as sighting of the objects of the destination and exploration of how methodically observation was organized, when the guide distinguishes from the environment and shows the objects selected to develop the topic in their natural environment.

The correct content of the excursion reveals the cognitive content of local heritage, environment, phenomena, objects and their combinations, of the destination, shows their value. Appropriately designed and correctly implemented special information is the common work of excursionists and the guide organized for rendering of the text: objects are shown and explained, instructions to watch the environment and details are provided; it is aimed at conveying the main idea about the properties of combination of the objects, empathy is encouraged, memorable image is created. Well designed special information is a vivid

means to show and allow the excursionists to see, to understand how, under what conditions, for what factors the heritage of the destination as a whole, artistic expression of objects has been formed, how cultural cognitive value has been acquired. The environment of active interception of cultural values created during the excursion is a prerequisite for the excursionist to experience the insight recognizing real values of tourist destinations, to resist the unified tourism consumption.

Key words: excursion, methodology, special information.

Literatūra

1. Andriulienė R., Armaitienė A., Povilanskas R., Janulienė L., Dulskis D. (2011). *Lietuvos turizmo potencialo įvertinimo, nustatant didžiausias turistinės traukos vietas ir jų panaudojimo prioritetus, studija*. Prieiga per internetą 2014-01-18: <<http://www.tourism.lt/lt/naudinga-informacija/mokslo-tiriamieji-darbai/vilnius>>.
2. Barauskaitė J. (2008). *Ekskursijos rengimo ir vedimo metodika: studijų knyga*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
3. Barauskaitė J. (2012). *Ekskursijos rengimo ir vedimo metodika: (ekskursijos gido ir kelionių vadovo darbe)*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
4. Bocytė-Garbačiauskienė L., Stulpinaitė J. (2006). *Ekskursija – žinių visuomenės raidos veiksnys: hipotezės iškėlimas*. Profesinės studijos: teorija ir praktika, 2, 47–54.
5. Burauskas G. (2005). *Realybės konstravimas žiniasklaidoje ir tikroviškumo problema*. „BALSAS.CC“, gruodžio 5 d., 3, 162. Prieiga per internetą 2014-12-03: <<http://www.balsas.cc/author/gytisb/>>.
6. Büscher M., Urry J., Witchger K. (Ed.). (2011). *Mobile Methods*. Abingdon, Oxon. Routledge. Prieiga per internetą 2012-04-19: <<http://www.ewidgetsonline.com/dxreader/Reader.aspx?token=bd456362f45b45fd8f71426807860c4c&rand=336242007&buyNowLink=&page=&chapter=>>.
7. Carter J. (Ed.). (2001). *A Sense of Place. An Interpretive planing. Handbook*. Prieiga per internetą 2013-05-16: <<http://vircs.bc.ca/environment/files/resourcedocs/sofp.pdf>>.
8. Clark D. (Ed.). (2008). *Handbook for Interpretive Guides*. The Interpretive Guides Association. Canada. Prieiga per internetą: <<http://www.interpretiveguides.org/dbfiles/2.pdf>>.
9. Colquhoun F. (Ed.). (2005). *Interpretation Handbook and Standard. Distilling the essence*. Prieiga per internetą 2014-11-08: <<http://www.doc.govt.nz/Documents/about-doc/role/policies-and-plans/interpretation-handbook-complete.pdf>>.
10. Cooper Ch., Hall M. C. (2008). *Contemporary Tourism: an International Approach*. Amsterdam: ELSEVIER.
11. Elliot A., Urry J. (2010). *Mobile Lives*. Abingdon, Oxon: Routledge.
12. *Ename Charter for the Interpretation of Cultural Heritage Sites*. ICOMOS. (2008). Prieiga per internetą 2012-03-04: <<http://www.enamecharter.org/news.html>>.
13. Garalis A., Švagždienė B., Liesionienė O. (2008). *Ekskursijos, kaip edukacinės paslaugos, samprata ir esmė*. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 4 (13), 123–134.
14. *Gidų kursų pavyzdinė programa*. (1998). Prieiga per internetą 2014-10-16: <<http://tourism.lt/uploads/.../GIDU%20KURSU%20PAVYZD%20PROGR.doc>>.
15. *Gidų profesinės kvalifikacijos reikalavimai ir pažymėjimų išdavimo tvarkos aprašas*. Valstybės žinios. 2011, Nr. 141-6653 (2011-11-22).
16. Gurevičius J. *Šiuolaikinio žinojimo universalumo raiškos*. Prieiga per internetą 2014-09-22: <http://www.infovi.vu.lt/ivs/biblioteka/temos/gurevicius.htm#_Toc525326577>.
17. Ham S. H., Weiler B. (2007). *Isolating the Role of On-site Interpretation in a Satisfying Experience*. *Journal of Interpretation*, Vol 12, Nr. 2. Prieiga per internetą 2014-10-24: <<http://www.interpnet.com/docs/JIR-v12n2.pdf>>.
18. *Interpret Europe*. European Association for Heritage Interpretation. (2012). Prieiga per internetą 2012-03-04: <<http://www.interpret-europe.net/top/about-interpret-europe.html>>.
19. *Lietuvos Respublikos turizmo įstatymas*. (2015). Prieiga per internetą 2015-01-29: <<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.F0E2E67B1F2F/IUKCgIKYGL>>.
20. Lomine L., Edmunds J. (2007). *Key Concepts in Tourism*. New York: Palgrave Macmillan.
21. *Metodinės rekomendacijos apie ekskursijas – 4*. (1990). Vilnius.
22. *Pavyzdinė gidų rengimo programa*. Valstybės žinios, 2012, Nr. 150-7706 (2012-12-20).
23. Prakapienė D., Prakapas R. (2010). *Ekskursijų rengimas ir vedimas. Metodologinis aspektas: mokomoji knyga*. Vilnius: Didakta.
24. Prakapienė D., Prakapas R. (2012). *Ekskursijų rengimas ir vedimas. Metodologinis aspektas: mokomoji knyga*. Vilnius: Didakta.
25. Stulpinaitė J., Vveinhardt J. (2006a). *Problem Aspects of Guide Training*. *Mokslas ir edukaciniai procesai*, (1) 2, 134–149.

26. Stulpinaitė J., Vveinhardt J. (2006b). *The Problems of a Guide's Profession*. Jaunųjų mokslininkų darbai, 4 (11), 165–174.
27. Veverka J. A. (2009a). *Interpretive Planning for the next millennium. The „product of the product“ – „outcome based planning“ and the „experience economy“*. Prieiga per internetą 2010-11-10: <http://portal.uni-freiburg.de/interpreteurope/service/publications/recommended-publications/veverka-interpretive_planning.pdf>.
28. Veverka J. A. (2009b). *Why Heritage Sites Need Interpretation for Their Long Term Survival*. Prieiga per internetą 2014-10-18: <<http://www.heritageinterp.com/why.htm>>.
29. *Visitor interpretation. Prepare and deliver guided interpretation during an excursion and gather feedback*. (2003). Prieiga per internetą 2011-05-16: <<http://www.nzqa.govt.nz/nqfdocs/units/pdf/18313.pdf>>.
30. Vitkienė E. (2002). *Rekreacija. Monografija*. Klaipėda: S. Jokužio leidykla-spaustuvė.
31. Tilden F. (1957). *Interpreting our Heritage*. North Carolina: University of North Carolina Press. Prieiga per internetą 2010-10-11: <http://www.amazon.com/Interpreting-Heritage-Chapel-Hill-Books/dp/0807840165#reader_0807840165>.
32. Thürlemann F. (2001). *Nuo vaizdo į erdvę. Apie semiotinę dailėtyrą*. Vilnius: Baltos lankos.
33. Баранов А. С., Бисько И. А. (2012). *Информационно-экскурсионная деятельность на предприятиях туризма*. Москва: ИНФРА-М.
34. Бузгалин А. В., Колганов А. И. (2004). „Рыночноцентрическая“ экономическая теория устарела. Вопросы экономики, 3, 36–49.
35. Емельянов Б. В. (1977). *Организация работы экскурсовода*. Москва.
36. Емельянов Б. В. (1981). *Основы экскурсоведения*. Москва.
37. Емельянов Б. В. (1986). *Профессиональное мастерство экскурсовода*. Москва.
38. Емельянов Б. В. (1989). *Организация работы курсов по переподготовке и подготовке экскурсоводов*. Москва.
39. Емельянов Б. В. (2007). *Экскурсоведение*. Москва: Советский спорт.
40. Ишекова Т. В. (2006). *Экскурсионное дело*. Саратов: Издательство «Научная книга».
41. Касавин И. Т. (Отв. ред.). (2007). *Предмет и методы социальной эпистемологии*. Язык, знание, социум: проблемы социальной эпистемологии, 3–13. Москва. Prieiga per internetą 2014-10-18: <<https://books.google.lt/books?id=QTsRMUzGoYcC&printsec=frontcover&hl=lt#v=onepage&q&f=false>>.
42. Мамчур Е. А. (2010). *Еще раз о предмете социальной эпистемологии*. Эпистемология и философия науки. Т. XXIV, 2, 44–53. Prieiga per internetą 2014-09-28: <<http://www.intelros.ru/pdf/eps/2010/02/04.pdf>>.
43. Мартишина Н. И. (2014). *Рец. на кн.: И. Т. Касавин. Социальная эпистемология: Фундаментальные и прикладные проблемы*. Вопросы философии. Prieiga per internetą 2014-11-06: <http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1039&Itemid=52#_ftn1>.
44. *Организация и содержание методической работы в экскурсионном учреждении*. (1985). Москва.
45. *Организация учебно-воспитательного процесса на курсах по переподготовке и подготовке экскурсоводов*. (1989). Москва.
46. Покровский Н. Е., Черняева Т. И. (2009). *Туризм. От социальной теории к практике управления*. Москва: Логос.
47. Райков Б. Е. (1930). *Методика и техника экскурсий*. Четвертое издание переработанное и дополненное. Москва–Ленинград: Государственное издательство. Prieiga per internetą 2014-11-12: <http://elib.gnpbu.ru/text/raykov_metodika-i-tehnika-ekskursy_1930/go,8;fs,1/>.
48. Седова Н. А. (2004). *Культурно-просветительный туризм*. Москва: Советский спорт.
49. Урри Дж. (2005). *Взгляд туриста и глобализация. Массовая культура: современные западные исследования*, 136–150. Москва: Фонд научных исследований «Прагматика культуры». Prieiga per internetą 2012-05-12: <<http://sociologos.net/voprosi-sociologii>>.
50. Хуусконен Н. М., Глушанок Т. М. (2006). *Практика экскурсионной деятельности*. Санкт-Петербург: Издательский дом Герда.
51. Чмыхало А. Ю. (2012). *Социальная эпистемология как подход в решении современных проблем научного познания*, Т. 321, 6. Известия Томского политехнического университета. Prieiga per internetą 2014-11-09:

<http://www.lib.tpu.ru/fulltext/v/Bulletin_TPU/2012/v321/i6/26.pdf>.

52. Юдина Л. А. (1990). *Экскурсионная методология*. Ленинград.

53. Юдина Л. А. (Сост.). (1998). *Теория и методика экскурсоведения*. Санкт-Петербургский гуманитарный университет профсоюзов.

54. Ягодковская И. В. (2007). *История становления и развития экскурсионного метода в российском образовании*. Диссертация по ВАК 13.00.01. Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat. Prieiga per internetą 2014-09-29: <<http://www.dissercat.com/content/istoriya-stanovleniya-i-razvitiya-ekskursionnogo-metoda-v-rossiiskom-obrazovanii#ixzz3SmrBU1Hr>>.

Įteikta: 2015 m. kovo 11 d.

Priimta publikuoti: 2015 m. gegužės 25 d.